पात्रे तस्मिन्नेव क्षारोदके निषिच्य पिष्ट्वा तेनैव द्विद्रोणे ऽष्टपलसंमितं शङ्खनाभ्यादीनां प्रमाणं प्रतिवापं यतनमप्रमत्तश्चैनमवघट्टयन् विपचेत् । स यथा नातिसान्द्रो नातिद्रवश्च भवति तथा प्रयतेत । अथैनमवगतपाकमवतार्यानुगुप्तमायसे कुम्भे संहृतमुखे निदध्यादेष मध्यमः । एष एवाप्रतिवापः पक्वः संव्यूहितो मृदुः । प्रतिवापे यथालाभं दन्तीद्रवन्तीचित्रकलाङ्गलकीपूतिकाप्रवालतालपत्रीविडङ्गवर्चिकाकनकक्षीरीहिङ्गुवचाविषाः समाः श्लक्ष्णचूर्णाः शुक्तिप्रमाणाः प्रतिवापः । स एव सप्रतिवापः पक्वः पाकस्तीक्ष्णस्तेषां यथाव्याधिबलमुपयोगः । क्षीणबले तु क्षारोदकमात्रपेक्षणीयं रक्षणार्थम् । भवतश्चात्र । वैवातितीक्ष्णो न मृदुः शुक्लः श्लक्ष्णोऽथ पिच्छिलः । अभिष्यन्दी शिवः शीघ्रः क्षारो ह्यष्टगुणः स्मृतः । अतिमार्दवशैत्योष्णतैक्ष्ण्यपैच्छिल्यसर्पिताः । सान्द्रताऽपक्वता हीनद्रव्यता दोष उच्यते । तत्र क्षारसाध्यव्याधिव्याधितमुपवेश्य निवर्ते देशे ऽसम्बाधे ऽप्योपहरणीयोक्तेन विधानेनोपसम्भृतसम्भारं ततोऽस्य तमवकाशं निरीक्ष्यावहृष्यावलिख्य पिच्छलयित्वा शलाकया क्षारं पातयित्वा वाक्शतमात्रमुपक्षिपेत् । तस्मिन्निपतिते व्याधौ लक्षणता दग्धलक्षणम् । तत्रान्नवर्गः शमनः सर्पिर्मधुकसंयुतः । अथ चेत् स्थिरमूलत्वात् क्षारं दग्धं न शीर्यते । मृदमालेपनं तत्र समन्यमवचारयेत् । अम्लकाञ्जिकबीजादि तिलान्मधुकमेव च । प्रविध्य समभागानि तेनैवमनुलेपयेत् । तिलकल्कः समधूको घृताक्तो व्रणरोपणः । रसेनाम्लेन तीक्ष्णेन वीर्योष्णेन च योजितः । आग्नेयेनाग्निना तुल्यः कथं क्षारः प्रशाम्यति । एवं चेन्मन्यसे वत्स! प्रोच्यमानं निबोध मे । अम्लयजांस्तु रसान् क्षारे सर्वानेव विभावयेत् । कटुकस्तत्र भूयिष्ठो लवणानुरसस्तथा । अम्लेन सह संयुक्तः स तीक्ष्णलवणो रसः । माधुर्यं भजतेऽत्यर्थं तीक्ष्णभावं विमुञ्चति । माधुर्यात्क्षममाप्नोति वह्निरङ्गारिवाप्युतः । तत्र सम्यग्दग्धे विकारोपशमो लाघवमनास्रावश्च । हीनदग्धे तोदकण्डूलाङ्गानि व्याधिवृद्धिश्च । अतिदग्धे दाहपाकरागस्रावाङ्गमर्दक्लमपिपासामूर्च्छा दुर्मरणं वा । क्षारदग्धव्रणस्तु यथादोषं यथाव्याधि चोपक्रमेत् । तथा नैतेषु क्षारकृत्याः । तद्यथा दुर्बलबालस्थविरभीरुसर्वाङ्गशूनोदरिरक्तपित्तिगर्भिण्यृतुमतीप्रदृष्टवर्चसमेहोरःक्षतक्षीणतृष्णामूर्च्छापङ्कतृट्कीवापतृष्णोद्वृत्तक्षतयोनयः । तथा मर्म सिराक्षायुधमन्धीसन्धितरुणास्थिसेवनीगलनाभीनखान्तरशोफस्रोतःस्वल्पमांसेषु च प्रदेशेष्वक्ष्णोश्च न दद्यादन्यत्र वर्त्मरोगात् । तत्र क्षारसाध्येष्वपि व्याधिषु शूनगात्रमस्थिशूलिनमक्षद्वेषिणं हृदयसन्धिपीडोपद्रुतं क्षारो न साधयति" ।

क्षारभूमि स्त्री क्षारयुक्ता भूमिः । क्षाराम्बुधिसमीपस्थभूम

क्षारमध्य पु० क्षारोमध्येऽस्य । अपमार्गे रत्ना०

क्षारमृत्तिका स्त्री क्षारसंयुक्ता मृत्तिका । उषरस्थाने । अमरः । [राजनि०

क्षारमेलक पु० क्षाराणां मेलःसंघः स्वार्थेक । क्षारसमूहे

क्षारमेह पु० सुश्रुतोक्ते पित्तजे मेहभेदे "पित्तात्नीलहरिद्राक्षक्षारमञ्जिष्ठाशोणितमेहाः षट् याप्याः" सुश्रु० "क्षारमेहिनं त्रिफलाकषायम्" सुश्रुतः

क्षारवृक्ष पु० क्षारप्रधानोवृक्षः । सुक्कवृक्षे राजनि०

क्षारश्रेष्ठ न० क्षारः श्रेष्ठोऽत्र ।१पलाशे २सुक्कके च राजनि०

क्षारषट्क न० ६त० । "धावापामार्गकुटजलाङ्गलीतिलसुक्कैः । क्षारैरेतैस्तु मिलितैः क्षारषट्कादिकोगणः । राजनि० उक्ते क्षारद्रव्यषट्के ।

क्षारसमुद्र पु० क्षारप्रधानः समुद्रः । लवणसमुद्रे "सीता तु ब्रह्मसदनात् केशराचलादिगिरिभ्योऽधोधः प्रस्रवन्ती गन्धमादनमूर्द्धसु पतित्वाऽन्तरेण भद्राश्वं वर्षं प्राच्यां दिशि क्षारसमुद्रमभि प्रविशति" भाग० ५.।७८, । क्षारसिन्धु क्षाराम्बुधिप्रभृतयोऽप्यत्र "भूमेरर्द्धं क्षारसिन्धोरुदकस्थं जम्बुद्वीपं प्राहुराचार्य्यवर्य्याः । अर्द्धेऽन्यस्मिन् द्वीपषट्कस्य याम्ये क्षारक्षीराद्यम्बुधीनां निवेशः" सि०शि० ।

क्षारसूत्र न० चक० द० उक्ते क्षारभाविते सूत्रभेदे "भावितं रजनीचूर्णैः स्नुहीक्षीरे पनः पुनः । बन्धनात् सुदृढं सूत्रं भिनत्त्यर्शोभगन्दरम्" ।

क्षारागद पु० सुश्रुतोक्ते औषधभेदे यथा

"धवाश्वकर्णतिनिशपलाशपिचुमर्द्दपाटलिप्रियङ्गुभद्रकाश्मोडुम्बरकरञ्जकार्जुनककुभसर्ज्जकपीतनक्षेशातकाङ्कोठामलकप्रपुन्नाटकुटजशमीकपित्थाश्मन्तकार्कचिरबिल्वमहाक्षारुक्कारालुमधुकमधुशिग्रुशाकगोजीमूर्व्वातिल्वकेशुरकगोपवण्डारिमेदानां भस्मान्याहृत्य गवां मूत्रेण क्षारकल्पेन परिस्राव्य विपचेद्दद्याच्चात्र पिप्पलीमूलतण्डुलीयकवराङ्गचोचकमञ्जिष्ठाकरञ्जिकाहस्तिपिप्पलीमरिचोत्पलसारिवाविडङ्गटहधूमानन्ताशोमसरलावाकुचीकगुहाकोशाम्रश्वेतसर्षपलवणशुक्तिचुलकवर्द्धमानवञ्जुलपुत्रश्रेणीसप्तपर्णदण्डकैलवालुकनागदन्त्यतिविषाभयाभद्रदारुकुष्ठहरि-